

Agnete Nesse

BERGENSDIALEKTEN – ET SPRÅKKONTAKTRESULTAT¹

1. Å fornye dialektforskningen

Den nordiske dialektforskningen i dag kan oppleves som tradisjonsbundet og dynamisk på samme tid. Inntrykket er at det er plass både til omfattende teoretiske og metodiske nyorienteringer, samtidig som sider ved de tradisjonelle tilnæringsmåtene holdes i hevd. Bredden er stor: Når en forskningstradisjon, som i vårt tilfelle dialektforskningen, fornyes, så kan fornyelsen skje etter forskjellige prinsipper. Ett prinsipp er å bringe inn noe helt nytt i forskningen, enten på det teoretiske plan eller med hensyn til forskningsobjektet. Et annet prinsipp er å ta i bruk gamle teorier og metoder på nye måter. Etter begge disse prinsippene vil en kunne møte nye utfordringer ved at en stiller nye spørsmål – og får nye svar.

Særlig innenfor historisk dialektforskning er mulighetene til fornyelse store ved å kombinere etablerte teorier og metoder på nye måter. Det meste av nyorienteringen innen dialektforskningen har vært konsentrert rundt synkrone studier, og det ligger en åpenbar utfordring i å overføre denne fornyelsen også til historisk lingvistikk.

Det arbeidet jeg hittil har gjort med bergensdialekten, begynte som et tradisjonelt, sociolingvistisk prosjekt tidlig på 1990-tallet (Nesse 1994). Da undersøkte jeg samvariasjonen mellom sosiale og språklige variabler i et reint synkront perspektiv i det vi kanskje kan kalle en labovsk-milroysk tradisjon (for en diskusjon rundt dette, se Akselberg 1994). Da jeg så ønsket å ta fatt på arbeidet med å løse noen av de gåtene som var knyttet til historien til bergensdialekten, var der ingen slike klare forskningstradisjoner å gå inn i. Resultatet ble derfor en vandring innom svært ulike metodiske retninger, og jeg har dratt nytte av både tradisjonell dialektforskning, filologi, hermeneutikk, historisk sociolingvistikk, og ikke minst: språk- og dialektkontaktforskning.

Denne artikkelen handler om arbeidet med historien til bergensdialekten, og hvordan det kan forklares at de språksosiale forholdene som hersket i Bergen i hansatiden (ca 1350 – ca 1750), er bakgrunnen for at

---

¹ Artikkelen bygger på foredrag holdt på symposiet "Dialektforskning i dag – nya möjligheter och utmaningar" på Tvärminne den 24-25 oktober 2003, arrangert av Föreningen för nordisk filologi.

bergensdialekten fremdeles i 2003 har et grammatisk system som på flere måter avviker fra alle andre norske dialekter.

2. Historisk bakgrunn

Bergen ble etablert som handelsby allerede mot slutten av 1000-tallet. Da var det storbønder fra bygdene rundt byen som etablerte seg ved den gode havnen, og begynte å drive handel med både fisk og jordbruksvarer. Tyske kjøpmenn viste interesse for denne handelen allerede fra 1100-tallet av, men først cirka 1350 opprettet det mektige hansaforbundet formelt et såkalt kontor i byen. Hansaforbundet kjempet seg frem til privilegier, slik at de i de neste 400 årene kontrollerte den lukrative handelen med fisk fra Norge til Europa, og med korn og salt fra Europa til Norge. For Bergen betydde dette at opptil 1/5 av byens befolkning til tider besto av enslige menn, som bodde for seg selv i et avgrenset område av byen. Isolasjonen var bestemt av hansakontoret sentralt i Lübeck, de ønsket ikke at deres menn skulle integreres i det bergenske samfunnet. Målet var at hanseatene i Bergen skulle legge seg opp penger, og så dra tilbake til Tyskland og investere pengene der. Derfor ble hanseatene pålagt ekteskapsforbud så lenge de oppholdt seg i utlandet.

Selv om hanseatene i Bergen bodde for seg selv og styrte seg selv, er det viktig å se at de ikke gjorde noen forsøk på å overta makten verken i Bergen eller ellers i Norge. Hvis privilegiene deres ble truet, kunne de gå til kamp, og da kunne både økonomiske og militære virkemidler tas i bruk. Men den største delen av hansatiden bodde hanseatene og bergenserne fredelig i samme by, og den makten hanseatene utøvde, var først og fremst av passiv art: De lot ikke de bergenske myndigheter bestemme innenfor deres område. De hadde sine egne regler, og sin egen jurisdiksjon. De hadde også egne kirker, til tross for at religionen, ja selv konfesjonen, var den samme hos de to gruppene.

Når jeg legger vekt på denne «separate but equal» – tilstanden som hersket i byen, er det fordi den ligger som premiss for det som ble løsningen på språkproblemene for de som bodde der. Hvis tyskerne hadde regjert med hard hånd, ville det tyske språket også fått en mye høyere prestisje enn det som var tilfellet. Og hvis tyskerne hadde vært underlagt det norske styret, måtte de trolig ha lært seg norsk. I stedet fikk vi en språksituasjon som var et symptom på den maktbalansen som hersket i byen: tyskerne lærte seg å forstå norsk, men de snakket det ikke. Bergenserne lærte seg å forstå tysk, men de snakket det ikke. Kommunikasjonen foregikk ved at tyskerne snakket tysk, og bergenserne snakket norsk, altså det vi kan kalle passiv

tospråklighet. Den endringen av språkene som skjedde, var et resultat av morsmålsbrukernes egen tilpassing til «fremmede» ører.

Å komme frem til en sånn kunnskap om og forståelse av språktilstanden i Bergen i hansatiden, har krevd både å gå på tvers av det som tidligere har vært sagt om dialektens historie, og det har krevd en ekstra innsats i form av sterk vektlegging av originalmateriale både på tysk og norsk fra hansatidens Bergen. Innenfor dagens teoretisk orienterte lingvistikk, er det nok en og annen som har satt spørsmålstegn ved fruktbarheten i å grave seg ned i 500–600 år gamle håndskrifter for å forklare moderne dialektforhold. Jeg håper å kunne si litt om hvorfor dette likevel har fremstått som det eneste riktige.

3. Bergensdialekten og forskningen på den

En vanlig måte å dele inn norske dialekter på, er å dele dem inn i fire hovedområder: nordnorsk, trøndsk, østlandsk og vestlandsk. Inndelingskriteriene har først og fremst vært morfologiske, men også fonologiske trekk (særlig «tjukk l») har vært brukt. Dialekten i Bergen er umiskjennelig vestlandsk, lett gjenkjennelig både ved tonefall og skarpe-r, og ved en del andre språktrekk. Likevel er bergensdialekten en av de mest distinkte i det norske dialektlandskapet, og det er en dialekt mange i Norge mener noe om. Symptomatisk i så måte kan det være at da Norges største (og Oslo-baserte) avis, *Verdens Gang*, i fjor sommer la ut muligheter på nettsidene sine for å stemme over om bergensdialekten var rar («merkelig») eller ikke, ble dette den absolutt mest leste siden den dagen, og avstemmingen ble svært populær.

Det som er et paradoks når det gjelder forskningen på bergensdialekten, er at mens folk flest, både i og utenfor Bergen, vil oppgi byens internasjonale historie generelt, og hanseatene spesielt, som grunnen for at byen er annerledes på så mange måter, så har språkviterne vært mye mer skeptiske til å dra hanseatene inn i arbeidet med historien til dialekten. For å forstå denne skepsisen, må vi både se på de spesifikke norske forholdene den tiden historisk dialektforskning sto sterkt (ca 1850 – 1950) samtidig som vi har det rådende språkvitenskapelige paradigmat i den samme perioden klart for oss.

3.1 Nasjonsbygging

På grunn av Norges unionshistorie, først med Danmark, og siden med Sverige, sto svært mye av det som skjedde av kulturell blomstring på 1800-

og tildels også på 1900-tallet i nasjonsbyggingens tegn. I noen grad ble dette også overført til vitenskapelig arbeid.

Nasjonsbyggingsideologien ble en integrert del av forskningsparadigmene til særlig de humanistiske fagene. Utgangspunktet for dialektforskningen i Norge var at det kun var bygdedialektene som ble betraktet som relevante for forskning, fordi bymålene var «dårlig» dansk. Når man så begynte å forske på bymålene likevel, var det en slags forutsetning at en skulle leite etter det norske i dem. Ved å forske på det som var norsk i bymålene ble bymålene gitt legitimitet som premissleverandører for skriftspråket. For i tillegg til å være forskning for forskningens egen del, har dialektforskningen i Norge nesten alltid hatt nær tilknytning til utviklingen av de norske skriftspråkene.

Bergen bymål har relativt mange fellestrekk med dansk, for eksempel togenussystemet og det store innslaget av monoftonger der andre norske dialekter har diftonger. Denne likheten med dansk ble problematisk innenfor et forskningsparadigme som hadde som sin fremste arbeidsoppgave å vise at de norske dialektene – også bergensdialekten – var norske, og ikke et blandingsprodukt av norsk og danske. Løsningen på dette problemet fant man i middelalderse sagaer. Ved å legge en svært sympatisk lese måte til grunn, fant man belegg for disse bergenske dialekttrekkene i de gamle kildene, og kunne hevde at bergensmålet hadde oppstått allerede på 1200-tallet, altså før dansk begynte å påvirke norsk (Sørli 1950:9, 21, 24). I ettertid har det vist seg at disse konklusjonene ble trukket på altfor spinkelt grunnlag (Rindal 1983:42, Nesse 2002:243), og noe av min oppgave har vært å vise at visse trekk ved bergensdialekten på langt nær er så gamle som det tidligere har vært hevdet at de er.

I tillegg til at forskningen i noen grad ble styrt av nasjonsbyggingsideologi, var det ennå på den tiden (ca 1850 – 1950) ikke utviklet tjenlige redskaper for å kunne analysere andre språklige resultater av språkkontakt enn direkte lån fra ett språk til et annet (Jahr 1995:9–10). Og selv om det fantes mengder av nedertyske lånord i bergensk, og disse ble betraktet som språkkontaktresultat, så var det ingen åpning for å se grammatikken i dialekten som noe annet enn «intern, norsk språkutvikling».

4. Teoretisk – metodisk bakgrunn

Fra 1950-tallet og utover ble det gjort en rekke internasjonale studier og undersøkelser av språk- og dialektkontakt, som har resultert i teorier som gjør det mulig å tolke også andre endringer enn direkte lån som kontaktresultat. Dette betydde at det var mulig å ta fatt på opphavet til bergensdialekten på nytt, i lys av de språksosiale forholdene som eksisterte i

byen i hansatiden. Når disse teoriene (Weinreich 1953, Thomason & Kaufman 1988 og Trudgill 1986) kombineres med historisk sosiolingvistikk (Milroy 1992 og Nevalainen & Raumolin-Brunberg 1996), har en et godt verktøy. Et eksempel på historisk språkkontaktforskning finner vi også hos Brannmüller og Diercks 1993 og Braunmüller 1995, der den middelalderse kontakten mellom middelnedertysk på den ene siden og svensk og dansk på den andre siden blir undersøkt.

Arbeidet med bergensdialekten ble fra min side svært bredt anlagt, i og med at både de språksosiale forholdene og de grammatiske resultatene av de språksosiale forholdene skulle undersøkes. I denne krysningen mellom språkhistorie, dialektologi, språkkontaktforskning og sosiolingvistikk, ble det et viktig og interessant grep å ta fatt på relativt tradisjonelt filologisk arbeid for å skape et fundament for videre analyser. Sosiolingvistisk filologi kan være en svært fruktbar tilnærming til språkhistorien.

Det som karakteriserer filologien som disiplin er helhetssynet på tekst, i motsetning til «rein» litteraturvitenskap som beskjeftiger seg med tekstens tematikk, komposisjon o.l., og «rein» språkvitenskap som konsentrerer seg om rettskriving og syntaks. For meg har tekstene jeg har brukt som materiale for forskningen min, vært viktige på to plan. Det ene er mikroplanet, der både fonologi, men særlig morfologi, syntaks og i noen grad ordforråd har vært viktig. Det andre planet har vært det forholdet teksten står i til sitt samfunn, til sin samtid. Alle tekstene som utgjør datamaterialet mitt er sakprosaer, og har mye relevant å si om det samfunnet de ble skrevet i.

Det hermeneutiske i filologien representeres ved at arbeidet har blitt utført som en vekselvirkning mellom analyser av mikroplanet – språktrekkene i sine ulike nivå – og analyser av det forholdet teksten står i til sin samtid. Også tolkningen som arbeidsmåte er en del av hermeneutikken (Gilje 1987), og språklige detaljer og språksosiale forhold har blitt tolket i lys av hverandre.

5. Problemstillinger

Spørsmålet blir da hvordan denne arbeidsmåten var gunstig i forhold til de spørsmålene jeg stilte. Spørsmålene var delvis knyttet til det reinte konkrete: Hvordan kan vi forklare utviklingen av bergensdialekten fra en gammelvestlandsk dialekt til dagens moderne bydialekt? Er det mulig å forstå fremveksten av en rekke grammatiske trekk i dialekten som resultat av språkkontakten med nedertysk?

De andre hovedspørsmålene var knyttet til kommunikasjonssituasjonen i byen. For det første er det en viktig oppgave i seg selv å finne ut hvilke strategier som blir tatt i bruk i flerspråklige samfunn, og å analysere motivene bak valgene. For det andre vil kommunikasjonssituasjonen være grunnleggende for hvordan språket utvikler seg, og den er altså en faktor vi må kjenne til for å forstå de ulike språktrekkene: For at en skal kunne si hvordan et spesielt språktrekk oppsto, er det viktig å ha klart for seg hvordan folk kommuniserte. En må altså gå helt ned på mikronivå, til samtalen mellom en bergenser og en tysker i hansatiden, og finne ut hvordan de snakket sammen.

Noe av det som er påfallende i materialet fra Bergen fra hansatiden, er at det nesten ikke finnes direkte utsagn om kommunikasjonssituasjonen. Tausheten rundt språkbruk er overveldende, og viser oss tydelig at språkbruk ikke har vært kontroversielt i byen. Innbyggerne har tidlig innarbeidet faste kommunikasjonsmønstre som alle har vært innforstått med. Ikke før hansatiden er over, finner vi språk som tema i kildene, nemlig i en debatt fra 1820-tallet som handler om hvorvidt den tyske kirken i byen fremdeles skal bruke tysk språk. Enden på den debatten ble at tysk ble representert som kirkespråk i Bergen frem til 1860-årene, over 100 år etter at hansakontoret i byen la ned virksomheten sin. Det er også i forbindelse med kirken at språk nevnes på 1400-tallet, da hanseatene i byen får overta en kirke «for deres måls skyld». I tillegg har vi ett eneste belegg på et mord på grunn av språkbruk, fra 1500-tallet der det fortelles at en bergenser stakk ned en tysker fordi han sang tyske viser. I løpet av en periode på 400–500 år så er disse få utsagnene om språk nesten det samme som ingenting.

Minst like påfallende som at språk og språkbruk nesten ikke nevnes i det skriftlige materialet, er det at det ikke finnes indirekte tegn på aktiv tospråklighet blant folk flest. Det finnes ingen eksempler på kodeskifte, ingen eksempler på blandingsspråk av noe slag. Språkbruken ser ut til å være helt delt. Bergenserne brukte bare norsk når de skrev, og tyskerne brukte bare tysk når de skrev. Dette betyr ikke nødvendigvis at oppdelingen var like klar når de snakket, selv om en ville tro at et eventuelt blandingsspråk ville ha vist seg i skriftlige kilder, for eksempel i vitneutsagn i rettsprotokoller. Rettsprotokollene er det kildematerialet vi har som i størst grad gjengir muntlig språkbruk, men heller ikke i disse ser vi annet enn klar oppdeling i norsk og tysk.

6. Resultater

6.1 Språksosiologiske resultater

Det er ikke en opplagt løsning i et tospråklig samfunn å velge en kommunikasjonssituasjon som innebærer passiv tospråklighet. At det faktisk var slik det gikk for seg i hansatidens Bergen, synes det å være brei enighet om. Nettopp fordi det knapt finnes noen kilder som nevner språkbruk, og fordi de skriftlige kildene er så «reine» på hver sitt språk, med unntak av en del lånord i begge språkene, er det ingen grunn til å tro at det hersket aktiv tospråklighet i den ene eller den andre gruppen. Hermed ikke sagt at det ikke fantes aktivt tospråklige individer i samfunnet, for det gjorde det. Dette vet vi først og fremst på grunn av signerte oversettelser mellom norsk og tysk. To typiske representanter for oversetterne, og derved for de aktivt tospråklige, var hovedsmannen på Bergenhus festning, altså danskkongens administrative og militære representant i Bergen, og den såkalte sekretæren for det hanseatiske kontoret, hansaorganisasjonens stedlige representant. Disse to var i aller høyeste grad overklasse, henholdsvis norsk-dansk og tysk. Det er altså tydelig at den aktivt tospråklige kompetansen befinner seg i det absolutt øverste sosiale sjiktet av befolkningen. Hvorfor? I andre tospråklige samfunn har en jo ofte sett at overklassen nyter det privilegium å være ettspråklig, mens det er underklassen som må tilpasse seg og være tospråklig. Slik var det ikke i Bergen. Likevel tror jeg det blir feil å se dette som et klassefenomen, som at overklassen var aktivt tospråklige mens underklassen var passivt tospråklige. Heller må vi se det slik at behovet for aktiv tospråklig kompetanse var så liten, at den kunne skjøttes av noen ganske få.

En typisk oversettelse er for eksempel et brev fra norske borgere til byrådet i Lübeck. I og med at de norske ikke kunne skrive tysk, og byrådet i Lübeck ikke forstod norsk, måtte brevet oversettes. Det er ingen oversettelser internt i det bergenske samfunnet, alle de dokumenterte oversettelsene som jeg har funnet, involverer ekstern korrespondanse. Et unntak er eiendomskokumenter, som i en periode ble ført på begge språk. Hvorvidt lesekyndige norske var i stand til å lese tysk, eller om deres forståelse for språket kun gjaldt det muntlige, vites ikke. Lesing og skriving var tross alt ikke en del av dagliglivet til folk flest, selv om andelen lese- og skrivkyndige nok har vært noe større i en aktiv handelsby som Bergen enn den var mange andre steder på den tiden.

Den muntlige aktiviteten har, i både uformelle og formelle sammenhenger, dreid seg om passiv tospråklighet. I disse samtalene mellom tyskere og bergensere, har begge parter prøvd å tilpasse seg den andre. En

side ved tilpassingen har vært at de har lånt ord fra hverandres språk, slik at det felles ordforrådet ble noe større i løpet av kontaktperioden på 400 år. I tillegg har de fremhevet trekk ved sitt eget språk som de opplevde som felles med det andre språket, i det minste på overflaten. Dette å utvikle en felles overflatestruktur er et viktig kjennetegn ved språkkontakt. I møtet mellom norsk og tysk, ser vi at bøyingsendelser som er like, får økt bruksfrekvens, selv om den grammatiske betydningen til bøyingsendelsene er forskjellig i de to språkene.

Tyskerne og bergenserne hadde altså i utgangspunktet språk som var nært beslektet, og så tilnærmet de språkene enda mer til hverandre, både i ordforråd og grammatikk. Hvor går da grensen for at det ble et blandings-språk av det? Svaret er i første omgang uproblematisk, vi kan med en engelsk klisjé si: *it's all in the mind*. Satt på spissen kan vi si at det som talte, var at bergenserne og tyskerne selv var overbevist om at det de snakket, var sitt eget språk, og at det de andre snakket, var det andre språket. Om det faktisk var svært mange likhetstrekk mellom de to varietetene i bruk, på grunn av århundrelang tilpassing, så spilte ikke det noen rolle for hvordan språkene ble oppfattet av brukerne.

Hvorfor valgte ikke den norske og tyske befolkningen i Bergen en av de tre mer sannsynlige modellene for tospråklige samfunn? Enten at begge parter snakket tysk, at begge parter snakket norsk, eller at de utviklet et blandings-språk – eventuelt en pidgin? For å kunne forstå dette, må vi kjenne til makt- og identitetsforholdene i byen i hansatiden. Hanseatene var passive maktutøvere, og det er ikke noe som tyder på at nedertysk var et prestisjespråk i Bergen. Det var «de andre» sitt språk.

Og nettopp oppdelingen i «vi» og «de andre» er sentral. Det var bestemt fra øverste hold i hansaforbundet at hanseatene i Bergen ikke skulle ha for tett kontakt med bergenserne. Måten for hanseatene i Bergen å internalisere dette påbudet i sin egen tenkning på, var å utvikle en sterk vi-identitet. Saken var bare den at de to gruppene var så like. De så like ut – hudfargen var den samme. De hadde samme religion. De hadde samme kultur stort sett, men «heldigvis» for dem hadde de forskjellig måte å snakke på. Derfor ble språket en vesentlig måte å definere hvem som var «vi» og hvem som var «de andre». Skulle de greie å opprettholde atskilt identitet, måtte det være noe som skilte dem fra hverandre, og for disse to gruppene ble språket den beste markøren.

Tyskerne og bergenserne holdt seg i hver sin del av byen. Jeg har nevnt at arbeidslivet var delt, de gikk til hver sine kirker, og hadde hvert sitt rettsapparat. Snakket de i det hele tatt nok sammen til å kunne forandre bergensdialekten så mye som de gjorde? Det har de gjort. Selv om de var atskilt i det vi kan kalle den formelle, offisielle sfæren av livet, så finner vi

spor i kildene etter sosialt samvær utenom de fastlagte samfunns-institusjonene. Og i dette sosiale samværet var det i første omgang at språkkontakten fant sted, den som i neste omgang bidro til å omforme bergensdialekten.

6.2 Språklige resultater

6.2.1 Sin-genitiven

Det er en rekke språktrekk i bergensk som en kunne analysere ut fra språkkontakten med nedertysk (se Jahr 1995:14–15 for en liste med forslag). Selv har jeg analysert fem språktrekk i dybden (Nesse 2002:1702–41), to av dem skal kort presenteres her. Det ene språktrekket er utviklingen av en analytisk genitivkonstruksjon (*jenten sin kjole*), det andre er sammenfall av substantivenes genus, der en fra å ha tre genus, femininum, maskulinum og nøytrum, gikk til et system med bare maskulinum og nøytrum. I dag heter det altså i maskulinum *en liten bok – den lille boken – han og en liten stol – den lille stolen – han*, og i nøytrum *et lite bord – det lille bordet – det*.

Den analytiske genitivkonstruksjonen er på mange måter et prototypisk språkkontaktresultat. For det første er det vanlig at språkkontakt fører til en økning i antall analytiske konstruksjoner på bekostning av syntetiske konstruksjoner. I tillegg er det vanlig at språktrekk der overflatestrukturen er lik i de to varietetene i kontakt, fremelskes.

Norsk hadde opprinnelig bare syntetisk genitiv, markert ved suffiks. Den var uttrykt ved *-s* i en del kategorier, og ved hjelp av *-ar* eller *-a* i andre. I dansk og i norske talemål på sørlandskysten, overførte en *-s* til alle substantiv, og beholdt sånn sett en syntetisk genitivkonstruksjon (*jentas kjole*). Andre norske dialekter tok i bruk preposisjonsuttrykk (*kjolen til jenta*).

I middelnedertysk fantes muligheten for å bruke analytisk genitiv dannet ved hjelp av det personlige pronomen: *De naber sin stave*. Denne konstruksjonen ble oversatt, og ble brukt i både dansk og i noen grad i norsk: *Naboen hans stue*. Vi må regne med at de som sto for innføringen av denne oversatte genitivkonstruksjonen i Danmark og Norge, var folk som både var aktivt tospråklige og trolig såpass utdannet at de visste at de personlige pronomen *ehr* og *sin* på nedertysk hadde sine skandinaviske motstykker i *hennes* og *hans*.

Samtidig ble det i Bergen utviklet en konkurrerende genitivkonstruksjon. Denne hadde det til felles med den som var oversatt fra tysk, at den var analytisk, men ellers var de ganske forskjellige. Den konstruksjonen som ble utviklet i Bergen, tok i bruk reflektivt pronomen i stedet for det «korrekte»

personlige pronomen. Det vil si at uttrykket som på tysk het *De naber sin stave*, på norsk ble til *Naboen sin stue*. Det de norske gjorde, var å gripe fatt i den lydige likheten mellom det tyske personlige pronomen *sin* og det norske refleksive pronomenet *sin*.

Tabell 1: Lik overflatestruktur – ulik grammatisk betydning

	Femininum	Maskulinum	Nøytrum	Pluralis
Nedertysk Personlige pronomen	<i>ehr</i> (hennes)	<i>sin</i> (hans)	<i>sin</i> (dets)	<i>ehr</i> (deres)
Norsk Refleksive pronomen	<i>si</i>	<i>sin</i>	<i>sitt</i>	<i>sine</i>

I sammenheng med dette, ble også kongruensforholdene i konstruksjonen endret. I den tyske konstruksjonen kongruerer pronomenet med den som eier, og endelsen på pronomenet blir bestemt av det som eies. Det heter altså *Johannes sin Stave*, *Walkendorp sine Regerunge*, *Berette ehr Boeck* osv. Den norske konstruksjonen fikk nærmest omvendte kongruensforhold. Det vil si – her blir hvilken pronomenform som skal brukes, *si*, *sin*, *sitt* eller *sine*, bestemt utelukkende ut fra genus og numerus på det som eies, ikke på den som eier. Det heter *Kari sitt bord* og det heter *guttene sitt bord*, det heter *Per sine biler* og *barna sine biler*.

Det var denne konstruksjonen som vant frem i norsk. Først ble den bare brukt lokalt i Bergen, deretter spredte den seg til resten av Vestlandet og til Nord-Norge. Først på 1900-tallet har den for alvor erobret resten av landet, både Trøndelag og Østlandet. Det siste er egentlig en sjeldenhet, sosiolingvistisk sett. 1900-tallet har i stor grad vært preget av at østnorske talemålstrekk har spredt seg vest- og nordover, ikke at vest- og nordnorske trekk har spredt seg østover og sørover slik som tilfellet har vært med sin-genitiven.

Grunnen til at sin-genitiven ble som den ble, har med samfunnsforholdene i Bergen i hansatiden å gjøre. Hansasamfunnet var etablert som en mannlig getto, og det er åpenbart at de variantene av den tyske konstruksjonen bergenserne hørte, var de med pronomenet *sin* siden det var det pronomenet som ble brukt på tysk når den som eide noe var en mann. Det er ingen skriftlige belegg på denne konstruksjonen i sin feminine form. Noen få eksempler finnes på flertallsformen, men det er den maskuline formen som dominerer. I og med at denne formen var homonym med det norske refleksive pronomenet i sin maskuline form, var det den bergenserne valgte.

Den norske sin-genitiven er et eksempel på at den folkelige varianten av en konstruksjon, utviklet av menige bergensere som bare hadde passiv kompetanse i tysk, i det lange løp ble foretrukket fremfor den «korrekt

oversatte» varianten som var utviklet av overklassen som både hadde aktiv kompetanse i tysk og kjennskap til grammatikk. Dette er et av de tidlige eksemplene vi har i norsk på sosialt betingete språkforskjeller, og på sosialt betingete språkendringer.

6.2.2 Genussammenfall

Bergensdialekten har fremdeles i dag, som den eneste dialekten i Norge, kun nøytrum og maskulinum. Det finnes riktignok varieteter i andre norske byer som også har bare to genus, nøytrum og commune. Disse varietetene, som er høystatusvarieteter, har en historie som overklassens blandingsspråk mellom dansk og norsk som en følge av dansketiden. I alle disse byene finnes det også en annen dialektvariant som har tre genus.

Sammenfallet i bergensk er eldre enn det en finner i andre byer. Det dansk-norske blandingstalemålet, som er bakgrunnen for bokmålet, har trolig ikke oppstått før på 1700-tallet. Genussammenfallet i bergensk har derimot skjedd på 1500-tallet, omtrent samtidig med at det samme skjedde i københavnsk, og derved i det danske skriftspråket (Pedersen 1999). Også i dansk var det femininum og maskulinum som falt sammen. Mye tyder på at det ligger latent i den skandinaviske genusstrukturen at hvis en får genusammenfall, så er det femininum og maskulinum som faller sammen. Hvorfor det er sånn, er ennå på utforskningsstadiet.

Det bergenske genusammenfallet gikk for seg i to etapper. Allerede seint på 1400-tallet begynte folk å bruke de samme bøyingsendelsene på de feminine som på de maskuline substantivene (Pettersen 1991:161). Men de fortsatte likevel å henvise til feminine substantiv med *hon* og til maskuline substantiv med *han*. Først bort imot 100 år seinere faller dette skillet bort. Men mens resultatet av sammenslåingen i dansk ble at både tidligere feminine og tidligere maskuline substantiv ble henvist til med *den*, ble resultatet i bergensk at samtlige ikke-nøytrale substantiv ble henvist til med *han*. Unntaket er substantiv som betegner kvinner og jenter, de henvises fremdeles til med *hon*. En vil altså i moderne bergensk referere til substantiv som *lærer*, *minister* og *leder* med *hon* hvis referenten er en kvinne, og med *han* hvis referenten er en mann.

Tabell 2: To etapper i det bergenske genussammenfallet.

Etappe 1 (1500-tallet)			
	Ubestemt form	Bestemt form	Pronomen
Femininer	<i>ein sild</i>	<i>silden</i>	<i>hon</i>
	<i>ein kirke</i>	<i>kirken</i>	<i>hon</i>
	<i>ein kvinde</i>	<i>kvinden</i>	<i>hon</i>
Maskuliner	<i>ein drikk</i>	<i>drikken</i>	<i>han</i>
	<i>ein gard</i>	<i>garden</i>	<i>han</i>
	<i>ein mann</i>	<i>mannen</i>	<i>han</i>

Etappe 2 (1600 →)			
	Ubestemt form	Bestemt form	Pronomen
Femininer	<i>en sild</i>	<i>silden</i>	<i>han</i>
	<i>en kirke</i>	<i>kirken</i>	<i>han</i>
	<i>en kvinne</i>	<i>kvinnen</i>	<i>hon</i>
Maskuliner	<i>en drikk</i>	<i>drikken</i>	<i>han</i>
	<i>en gård</i>	<i>gården</i>	<i>han</i>
	<i>en mann</i>	<i>mannen</i>	<i>han</i>

Det har tidligere gjentatte ganger (sist i Braunmüller 2003) blitt hevdet at tyskernes rolle i omleggingen av den skandinaviske morfologien i seinmiddelalderen var at de som såkalte «imperfect adult learners» var med på å forsterke den utviklingen mot en mindre nyansert morfologi som allerede var påbegynt før den tyske påvirkningen. Når det gjelder reduksjonen fra tre til to genus, har en da tenkt at dette jo nettopp er et språktrekk som lett endres av imperfect adult learners, fordi genus av mange ses som et redundant trekk i språket, som ikke blir prioritert i en innlæringsprosess, rett og slett fordi rett genus ikke er av kritisk betydning for kommunikasjonen.

Ut fra min analyse av de språksosiale forholdene i byen, var det så godt som ingen imperfect adult learners i Bergen i hansatiden. Det var passiv tospråklighet som hersket, og den store majoriteten av innbyggere, både tyske og norske, snakket bare sitt eget morsmål. Men siden de snakket med hverandre, ble den varianten av morsmål et som de snakket, hele tiden et slags «forhandlingstema» i den forstand at de justerte talemålet sitt for å oppnå maksimum forståelse i kommunikasjonssituasjonen. I denne tilpassingen av bergensdialekten til tyske ører, som bergenserne har gjort, er det endringene i dialekten har gått for seg.

Når det gjelder endringen fra tre til to genus, har det spilt en rolle at endelsen i bestemt form entall av de maskuline substantivene, *-en*, var en

ekstremt hyppig bøyingsendelse i nedertysk. Den ble brukt i svært mange kategorier: i oblique kasus av maskuline og nøytrale substantiv, i verb, i adverb og adjektiv. Ved å øke bruken av denne bøyingsendelsen i eget språk, oppnådde bergenserne å nærme seg tyskerne språklig sett, uten at de krysset den «magiske» grensen og selv begynte å snakke tysk. Endelsen *-en* ble også tatt i bruk i bøyning av personnavn, og i enkelte verbformer, og byr på enda et eksempel på at språkkontakten i Bergen førte til felles overflatestruktur i de to språkene.

7. Avslutning

Viktige grammatiske trekk ved bergensdialekten ble utviklet i hansatiden, ved at bergenserne i sine samtaler med tyskerne endret talemålet sitt. Endringene førte i stor grad til tydeliggjøring, ved at analytiske konstruksjoner ble utviklet på bekostning av syntetiske. I tillegg ser vi en rekke eksempler på at felles overflatestruktur ble utnyttet for å lette forståelsen. At disse språktrekkene fremdeles finnes i dialekten den dag i dag, viser hvor konservativt det grammatiske systemet er i forhold til ordforrådet. De nedertyske lånordene i bergensdialekten dukket tidlig opp – allerede på 1300-tallet møter vi mange av dem. Grammatikken ble ikke for alvor endret før på 1500-tallet. I dag ser vi at svært mange av de nedertyske lånordene som var spesifikke for bergensdialekten, er borte, mens de grammatiske sporene etter hanseatene fremdeles er levende.

Litteraturliste

- Akselberg, Gunnstein 1994: «Paradigmatransformasjon i sosiolingvistikken. Mot ein post-labovsk sosiolingvistikk» i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, s. 1531–78.
- Bakker, Peter og Robert A. Papen 1997: «Michif: A Mixed Language Based on Cree and french» i S.G.Thomason (red.): *Contact Languages. A Wider Perspective*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 295–364.
- Braunmüller, Kurt og Willy Diercks (red.) 1993: *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*, Heidelberg: C. Winter.
- Braunmüller, Kurt (red.) 1995: *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*, Heidelberg: C. Winter.
- Braunmüller, Kurt 2003: «Agnete Nesse: Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen» Opposisjonsinnlegg, i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, nr. 2/2003, s. 195–215.
- Fossen, Anders Bjarne 1979: *Bergen bys historie* Bind II, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Gilje, Nils 1987: *Hermeneutikk i vitenskapsteoretisk perspektiv*. Senter for vitenskapsteori, Skriftserien, nr. 6, Universitetet i Bergen.

- Helle, Knut 1982: *Bergen bys historie* Bind I, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Jahr, Ernst Håkon 1995: «Nedertysk og nordisk: språksamfunn og språkkontakt i Hansatida» i E.H.Jahr (red.) *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, s. 9–28.
- Le Page, Robert og Andrée Tabouret-Keller 1985: *Acts of Identity*. London: Cambridge University Press.
- Milroy, James 1992: *Linguistic variation & change*. Oxford: Blackwell.
- Nesse, Agnete 1994: *Kollektiv og individuell variasjon i bergensdialekten*. Målføresamlinga, Universitetet i Bergen.
- Nesse, Agnete 2002: *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- Nevalainen, Terttu og Helena Raumolin-Brunberg 1996: *Sociolinguistics and Language History*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- Pedersen, Karen Margrethe 1999: «Genusforenkling i københavnsk» i *Danske Folkemål*, vol. 41, København: Reitzel, s. 79–105.
- Pettersen, Egil 1975/1991: *Språkbrytning i Vest-Norge 1450-1550*. Bind I og II. Bergen: Alma Mater.
- Rindal, Magnus 1983: «Bergens eldste bymål» i *Eigenproduksjon* nr. 19, s. 39–49.
- Sørli, Mikjel 1950: *Bergens eldste bymål*. Bergen: J.W. Eides forlag.
- Thomason, Sarah Grey og Terrence Kaufman 1988: *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California press.
- Trudgill, Peter 1986: *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Weinreich, Uriel 1953: *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York–The Hague: Morton.

Upublisert materiale fra

Archiv der Hansestadt Lübeck
Byarkivet i Bergen
Statsarkivet i Bergen
Universitetsbiblioteket i Bergen

The dialect of Bergen – a result of language contact

This article discusses the investigation of the Bergen vernacular's history. The city of Bergen, located on the west coast of Norway, experienced large immigration of north German tradesmen during the Hansa era (app. 1350–1750). Even today, the vernacular shows results of this language contact situation.

The Bergen society was bilingual during the Hansa era. But there is no evidence that the majority of the population spoke more than one language. The Norwegians spoke Norwegian, but understood Low German. The Germans spoke Low German, but understood Norwegian. They all had a strong conscience about which group they belonged to. The kind of bilingualism they practiced thus was the linguistic evidence of this group identity.

As a result of the language contact between Norwegian and Low German, many loanwords entered both the languages. Later, grammatical structures were altered. For the Low German used in Bergen, this has not been investigated, but in the Bergen vernacular, we see that many linguistic traits were altered. For example, in the dialect the nouns are divided into two nouns, masculine and neuter, whereas other Norwegian dialects have three genders, feminine, masculine and neuter. The periphrastic genitive, which includes the use of the pronoun *sin*, a construction that today is wide spread in Norway, also has its roots in the contact between Norwegian and Low German in Bergen